

Oude Testament - De levensweg als leerweg

W. Verboom

Dit materiaal is onderdeel van het compendium christelijk leraarschap dat samengesteld is door het lectoraat Christelijk leraarschap van Driestar hogeschool. Zie ook www.christelijkleraarschap.nl.

Samenvatting	Dit artikel gaat in op de vraag hoe in het Oude Testament over leren wordt gesproken. Leren, als activiteit van de leerling, is de levensweg gaan als een leerweg overeenkomstig Gods geboden en beloften.
Bronvermelding	Verboom, Prof.dr. W. (2005) Oude Testament - De levensweg als leerweg. In: Perspectief op leren, verkenningen naar onderwijs en leren vanuit de christelijke traditie (pp. 11-22) Gouda: Projectgroep Leren in perspectief.
Thema *	Onderwijs
Gebruik **	Hoofd
Plaatsingsdatum	2005
Gerelateerde artikelen	n.v.t.
Trefwoorden	Zonde, vreze des Heeren, het verbond, socialiserend leren

* In het compendium wordt al het materiaal verdeeld over de acht thema's van christelijk leraarschap: *onderwijs, inspiratiebronnen, leraar, leerling, leerstof, didactiek, schoolteam, leidinggevenden*.

** Het materiaal kan gebruikt worden als onderbouwing en visievorming (*hoofd*), bezinning en reflectie (*hart*) of biedt concrete handreikingen en voorbeelden (*handen*).

Oude Testament

De levensweg als leerweg

W. Verboom

1. Inleiding

Wanneer we nadenken over de vraag hoe in het Oude Testament over het leren wordt gesproken, dan maak ik twee opmerkingen vooraf.

In de eerste plaats moeten we zeggen dat we in het Oude Testament geen directe antwoorden vinden op de vragen die momenteel spelen in het onderwijs. Vragen betreffende ruimte voor zelfstandig leren, het al of niet docentcentraal of leerlingcentraal werken, om maar eens iets te noemen, zijn typisch vragen van onze moderne, c.q. postmoderne cultuur. In het oude Israël kwamen die vragen niet voor. Dat neemt niet weg dat we toch benieuwd zijn of er wellicht grondlijnen worden aangereikt die richtinggevend zijn voor onze bezinning op leren.

In de tweede plaats moet het van meet af aan duidelijk zijn dat het 'gewone' leren en het godsdienstige leren in het Oude Testament niet van elkaar gescheiden kunnen worden. Er bestond niet zoiets als profaan leren in het Oude Israël. Dat betekent dan ook dat in mijn inleiding vooral het godsdienstige leren aan de orde komt, maar dan ook weer niet geïsoleerd van het andere leren. In het godsdienstige leren is het andere leren opgenomen.

Ik zet in navolging van J. Firet in bij Spreuken 22:6, waar we lezen: "Leer de jongen de eerste beginselen naar de eis van zijn weg; als hij ook oud zal geworden zijn, zal hij daarvan niet afwijken" (Firet, 1982). Het Hebreeuwse werkwoord dat hier voor leren wordt gebruikt, is *chanak*, dat inwijden betekent. De Spreukendichter bedoelt te zeggen: wijd kinderen aan het begin van de weg in in een leven dat echt leven is, dat is een leven met God. Dan zal het kind als het volwassen is geworden, weten die weg te gaan. Zo kom ik tot mijn stelling, die ik in deze inleiding zal uitwerken: *leren, als activiteit van de leerling, is de levensweg als een leerweg gaan overeenkomstig Gods geboden en beloften.*

Enkele dingen ter toelichting. De uitdrukking weg of levensweg kent iets dynamisch, iets levendigs. Al lerende gaat het kind op weg en ontwikkelt het zich met zijn of haar eigen gaven. Elke levensweg is derhalve uniek. Maar wezenlijk is dan wel dat het kind zijn unieke levensweg gaat onder de leiding van Gods geboden en Zijn beloften. We kunnen ook zeggen: het gaat erom dat het kind en ook de jongere en daarna ook de volwassen mens zich geroepen weet door de Heere God. En dat hij deze roeping volgt. Dat te leren, in het perspectief van Gods ge-

boden en Zijn beloften, daar gaat het om. Zo wordt de levensweg een levenslange leerweg en alleen zo komt een mens tot zijn bestemming. Zo ging iemand als Abraham op weg, door God geroepen. Hij ging al lerende van Gods geboden en beloften en werd tot zegen voor Israël en alle volken en kwam tot zijn bestemming. Zo ging ook eenmaal Jeremia op weg, door God geroepen, en hij ging al lerende van Gods geboden en beloften zijn lijdensweg als profeet en ook hij kwam zo tot zijn bestemming.

Bij de verdere uitwerking van mijn stelling ga ik eerst in op enkele theologische gezichtspunten van het leren. Daarna denk ik na over de praktische vormgeving van het leren.

2. Theologische gezichtspunten

2.1 *De mens is schepsel van God*

Het eerste theologische gezichtspunt in het Oude Testament is dat het gaan van de leerweg bepaald wordt door het feit dat elk mens een schepsel van God is. Daar beginnen de geschriften van het Oude Testament in Genesis dan ook mee. Het schepsel van God zijn, vormt de identiteit van de mens. Elk kind dat in Israël geboren werd, werd beschouwd als een kind van Adam en van Eva. Het is geboren om met God, zijn Schepper, in relatie te leven. Daarin ligt zijn bestemming. Daar is zijn levensweg als leerweg op gericht.

Het moet duidelijk zijn dat hierdoor elke vorm van menselijke autonomie bij de wortel wordt afgesneden. De mens is alleen echt mens als hij leeft in afhankelijk van God, voor Zijn aangezicht. Voor het kind geldt daarom dat het leert te komen tot het getuigenis uit Psalm 8: "Uit de mond der kinderkens en der zuigelingen hebt Gij sterkte gegrondvest" (vers 3). Dat het daarbij maar niet alleen om de mond van het kind gaat, maar om het hart, wordt ons duidelijk uit de samenvatting van Gods gebod in Deuteronomium 6: "Zo zult gij de Heere, uw God, liefhebben, met uw ganse hart, en met uw ganse ziel, en met al uw vermogen" (vers 5). Deze woorden moeten ouders hun kinderen inscherpen (vers 7).

De leerweg van het leven wordt door dit gebod gemarkeerd. Wie zich in overmoed en ongeloof buiten deze markering begeeft, verongelukt in geestelijk opzicht. Wie op deze weg wandelt, wordt wijs. Van die mens kan worden gezegd dat hij gezegend is en tot zegen zal zijn voor anderen. Van hem of haar geldt dat het hem wel gaat. "De Heere kent de weg der rechtvaardigen, maar de weg der goddelozen zal vergaan" (Ps. 1:6).

2.2 *De zonde*

Het tweede theologische gezichtspunt bij het leren in het Oude Testament is het

feit dat de mens van God is afgefallen. De relatie tussen Schepper en schepsel is verbroken door de zonde. Het trieste drama uit Genesis 3 is de bittere werkelijkheid van ieders leven. Het is een diepe waarheid in het Oude Testament dat geen mens vanuit zichzelf de door Gods Woord gemarkeerde leerweg gaat. Integendeel: de mens wandelt op andere, op eigen gekozen wegen. Wegen die niet het perspectief kennen van het leven in relatie met God, maar die gekenmerkt worden door een wandelen naar het goeddunken van het eigen hart.

Geen mens is van nature wijs. Hij is integendeel dwaas. Dat wil zeggen: hij houdt geen rekening met God. "De dwaas zegt in zijn hart: Er is geen God. Zij verderven het, zij maken het gruwelijk met hun werk; er is niemand die goed doet" (Ps. 14:1). Het verstand van de mens is verduisterd en de wil is verdorven. In allerlei toonaarden beschrijft de Spreukendichter hoe deze dwaasheid tot uiting komt. "De dwazen verachten wijsheid en tucht" (Spr. 1:7). "De dwazen sterven door gebrek aan verstand" (Spr. 10:21). "Een dwaas zal de tucht van zijn vader versmaden" (Spr. 15:5). Enzovoort.

De vraag komt op of de mens die de relatie met God verbroken heeft, dan geen enkele wijsheid meer bezit. Die is er toch wel, in de zin van algemene kennis en inzicht. Daar zijn allerlei voorbeelden van te geven in het Oude Testament. Mensen die God niet kennen, hebben wel degelijk kennis van en inzicht in de natuur, de kunst en de wetenschap. Ze weten bijvoorbeeld hoe ze een boerenbedrijf moeten runnen. Zelfs Nabal, wiens naam dwaas betekent (1 Sam. 25:25), is een uitgeslapen boer. Ik denk ook aan de wijsheid van de heidenen, bijvoorbeeld van Egypte, waarin Mozes werd opgevoed. Rondom Daniël wemelt het van wijzen. Er is bij heidenen ook sprake van een zeker besef van goed en kwaad. De tovenaars in Egypte zeggen na de derde plaag: dit is Gods vinger (Ex. 8:19). Bileam, de waarzegger uit Midian is ontvankelijk voor Gods Woord (Num. 22 e.v.). De heidense koningin van Scheba looft zelfs de Heere, de God van Israël, wanneer zij bij Salomo op bezoek komt (1 Kon. 10:9).

Zo zouden we meer voorbeelden kunnen noemen. Toch, wanneer het eindoordeel van God over al deze menselijke wijsheid wordt geveld, dan geldt het woord van Psalm 14: "Ze zijn allen afgeweken, tezamen zijn zij stinkende geworden; er is niemand die goed doet, ook niet één" (vers 3). Al klimmen de heidenen zo hoog als de toren van Babel, uiteindelijk bedenken zij ijdelheid (Ps. 2:1). De wijsheid van de heidenen is ten diepste gericht tegen de Heere en Zijn volk. Zoals we lezen van Egypte: "Komt aan, laat ons wijs tegen het volk Israël handelen" (Ex. 1:10). Uiteindelijk is al hun wijsheid dwaasheid, omdat het als het erop aankomt een beraadslaging is tegen de Heere en Zijn Gezalfde (Ps. 2:2). Dwazen zijn de goddelozen, die niet bestaan in het gericht (Ps. 1:5). Ze worden als in een ogenblik tot verwoesting en nemen een einde (Ps. 73:19).

2.3 De vreze des Heeren is het beginsel der wijsheid

Het derde theologische gezichtspunt bij het leren betreft de vraag: wat is nu de ware wijsheid in het Oude Testament? Die vraag brengt ons bij de bekende woorden van Psalm 111:10: "De vreze des Heeren is het beginsel der wijsheid." Of, wat op hetzelfde neerkomt: "De vreze des Heeren is het beginsel der wetenschap" (Spr. 1:7).

De vreze des Heeren is ontzag hebben voor de Heere, ernst maken met Zijn Woord. In alles rekening houden met Zijn wil. Zij heeft dus een ethische spits. Welnu, deze vreze des Heeren is het beginsel der wijsheid. Voor 'beginsel' wordt een Hebreeuws woord gebruikt, dat onder andere 'begin', of 'hoofd' betekent. We doen er dunkt me goed aan dit zo op te vatten, dat de vreze des Heeren het fundament en de bron is voor wijsheid. Die mens is wijs, die ernst maakt met God en Zijn Woord. Psalm 107 zegt het zo: "Wie is wijs? Die neme deze dingen waar; en dat zij verstandig letten op de goedertierenheid des Heeren" (vers 43). Je kunt dus knap zijn en geleerd, en toch dwaas. Omgekeerd kun je zwak begaafd zijn en toch wijs.

We leren ook van het Oude Testament dat deze wijsheid zich niet dualistisch verhoudt tot de algemene menselijke kennis. Zij vormen niet twee werelden, die los van elkaar staan. Nee, het fundament van de wijsheid, de vreze des Heeren, is helemaal vervlochten met het gewone alledaagse leven. Ze doortrekt juist alle andere kennis, inzicht en vaardigheden. Het is typerend voor het Oude Testament dat het geestelijke en het aardse leven niet gescheiden worden. Het geestelijke draagt aardse trekken. En in het aardse is het geestelijke. Zo is het ook met de wijsheid. Dat betekent bijvoorbeeld dat de wijsheid op tal van punten de trekken draagt van de oude agrarische, patriarchale cultuur die Israël deelde met de omringende volkeren. Wel zit er steeds een kritisch element in de vreze des Heeren ten aanzien van de cultuur. Waar die cultuur doortrokken is met de natuurreligie van de Kanaänieten bijvoorbeeld, staat ze er afwijzend tegenover.

Maar dat betekent niet dat menselijke wijsheid, wetenschap en kunst bij voorbaat worden afgewezen. Integendeel. We lezen prachtige voorbeelden van creativiteit, kunstzinnigheid en kennis. Ik denk aan die twee mannen in Israël die zoveel betekend hebben voor de bouw van de tabernakel: Bezaleël en Aholiab. Van hen lezen we: "Hij heeft hen vervuld met wijsheid des harten, om te maken alle werk van een werkmeester en van de allervernuftigste handwerkers" (Ex. 35:35). Van koning Salomo lezen we: "En de wijsheid van koning Salomo was groter dan de wijsheid van al die van het oosten en dan alle wijsheid der Egyptenaren" (1 Kon. 4:30). De algemene menselijke wijsheid wordt echter in dienst gesteld van een hoger doel: de vreze des Heeren. Het menselijke kennen wordt als het ware teruggekoppeld naar de relatie met God (Tuinstra, 1996).

2.4 Leren en bekeren

Ik kom tot het vierde theologische gezichtspunt. Hoe komt een mens tot deze wijsheid? Welnu, niet vanzelf. Die wijsheid is niemand aangeboren. Die moet je leren. Met andere woorden: je hebt een Leermeester nodig. Die Leermeester is niemand minder dan de Heere zelf. Hij is het die mensen door Zijn Geest de goede weg wijst en die leert gaan. Hij schenkt wijsheid, zoals we in het leven van Salomo zien. In Gibeon bad hij om wijsheid, om het volk te kunnen regeren, en God gaf hem die (1 Kon. 3). Er zijn ook prachtige psalmen waarin de dichter op een heel persoonlijke, ontroerende manier de Heere om wijsheid bidt. Zoals in Psalm 25, waar David bidt: "Heere, maak mij Uw wegen bekend, leer mij Uw paden" (vers 4). En Psalm 119, waar de dichter bidt: "Maak mij verstandig, opdat ik Uw geboden lere" (vers 73). En weer met het beeld van de leerweg: "Uw woord is een lamp voor mijn voet en een licht voor mijn pad" (vers 105).

Het leren gaan van de weg overeenkomstig Gods geboden en beloften gaat dus nooit vanzelf. Er zijn zoveel leerweerstanden. Daarom is er een complete bekeering nodig. De mens moet zijn eigen wijsheid als dwaasheid leren zien. Hij moet zich omkeren van het bewandelen van eigen gekozen wegen tot het gaan op de goede weg. Leren en bekeren gaan dan ook in het Oude Testament samen op. Daardoor wordt het leven op de Heere gericht. De wijze doet wel vaak dezelfde dingen als andere mensen, maar hij doet ze anders. Hij zaait bijvoorbeeld het zaad op dezelfde manier als alle andere boeren, maar doet het toch totaal anders, namelijk in afhankelijkheid van en vertrouwen op de Heere. Hij zaait met tranen en maait met gejuich (Ps. 126:5). Als het aan de godvrezende zelf lag, zou hij precies zo leven als de goddeloze. Maar door de tucht, waarmee God zijn leven aftrekt van eigen gekozen wegen des doods, mag hij leren de weg van het leven met God te gaan.

Het is volstrekt duidelijk dat dit leren haaks staat op een autonome ontplooiing van de mens, waar een humanistische leeropvatting voor opteert. Dan lijkt men volgens oudtestamentische begrippen op een paard of een muilezel, "hetwelk geen verstand heeft, welks muil men breidelt met toom en gebit, opdat het tot u niet nadere" (Ps. 32:9). De vrijheid is dus maar schijn.

2.5 Het verbond

Onze luisteroefening van het Oude Testament brengt ons bij een vijfde theologisch gezichtspunt. Dat is het verbond, als kader van het leren. Het verbond (*berit*) speelt in Israël een heel belangrijke rol. Israël is immers het volk van Gods verbond. De Heere heeft het verbond eenmaal met Abraham opgericht (Gen. 15), en in hem met zijn nageslacht. Verschillende malen lezen we over de sluiting en vernieuwing van het verbond, zoals bij de Sinaï (Ex. 24) en door Jozua (Joz. 24). Wat is het verbond? We zouden het zo kunnen zeggen: het verbond is de genade-

volle relatie die de Heere aangaat met mensen, in dit geval met Zijn volk Israël. Omdat het initiatief van dit verbond eenzijdig van de Heere uitgaat, is dit verbond voluit een genadeverbond. Er ligt ook geen enkele verdienste in het feit dat de Heere Israël uitkiest. Het teken en zegel van het verbond is de besnijdenis die elk jongetje van acht dagen onderging. De inhoud van het verbond is Gods belofte van heil. Maar dan vraagt de Heere tegelijk dat het volk Israël die belofte van het verbond beantwoordt in geloof en bekering. De besnijdenis van de voorhuid moet leiden tot de besnijdenis van het hart (Jer. 4:4).

De relatie die God legt, vraagt om en schept reactie. De liefde van God creëert wederliefde, zodat de liefde van twee kanten gaat komen. Kijk, dat moet de mens leren. Zo komt het leren als geloofsleren in het theologisch kader van het verbond te staan. Leren en verbond horen in het Oude Testament bij elkaar. Het gaan van de levensweg als leerweg overeenkomstig Gods geboden en beloften, is een leven vanuit het verbond.

Daar moet voor alle duidelijkheid bij gezegd worden dat deze beantwoording van het verbond geen tegenprestatie van de mens is, maar ook helemaal Gods werk. Hij leert Zijn volk leren. Hij is de Leermeester en Zijn volk is de leerling. "Hij maakte Jakob Zijn woorden bekend, Israël Zijn inzettingen en Zijn rechten. Alzo heeft Hij geen volk gedaan" (Ps. 147:19-20).

Tot zover de theologische gezichtspunten die als uitgangspunten aan het leren in het Oude Testament ten grondslag liggen.

3. De praktische vormgeving van het leren

3.1 Gezin en gemeente

Ik bekijk nu op welke wijze dit leren gaan van de levensweg als leerweg overeenkomstig Gods geboden en beloften in de praktijk plaatsvond. We hebben gezien dat uiteindelijk de Heere zelf mensen leert in Zijn wegen te gaan. Maar Hij doet dat – zoals wij dat zeggen – middellijk, door middel van mensen. Op deze wijze zijn er in het Oude Testament twee leervelden aan te wijzen, waarop het leren gestructureerd plaatsvindt. In de eerste plaats is dat het gezin en in de tweede plaats is dat de gemeente.

In Israël zijn de ouders de eerst aangewezen mensen die verantwoordelijk zijn voor hun kinderen. Zij hebben de taak om voor hun kinderen te zorgen en hen op te voeden. Dat is iets heel natuurlijks. God heeft aan mensen het besef gegeven zich verantwoordelijk te voelen voor het welzijn van kinderen. Over de wijze waarop dat toeging met de godsdienstige opvoeding, zijn we tamelijk goed geïnformeerd. Het boek Spreuken zouden we een opvoedkundig gesprek kunnen noemen tussen een vader en zijn zoon. Het gesprek begint met de woorden:

“Mijn zoon! Hoor de tucht van uw vader en verlaat de leer van uw moeder niet” (Spr. 1:8). In Deuteronomium 6 vinden we een prachtig voorbeeld van de manier waarop dit onderricht plaatsvond. Ik citeer: “En gij zult ze [de woorden van de Heere] uw kinderen inscherpen en daarvan spreken, als gij in uw huis zit en als gij op de weg gaat, en als gij neerligt en als gij opstaat. Ook zult gij ze tot een teken binden op uw hand en zij zullen u tot voorhoofdbanden zijn tussen uw ogen. En gij zult ze op de deurposten van uw huis en aan uw poorten schrijven” (vers 7-9). Het zou bijzonder interessant zijn om deze opdracht aan de ouders helemaal uit te werken, maar dat kan niet in dit bestek. Wat we er wel van kunnen zeggen, is dat het onderwijs in de woorden van God in het gezin altijd en overal plaatsvindt.

Een tweede voorbeeld vinden we in Psalm 78. Daarin gaat het vooral om het doorgeven door de ouders aan hun kinderen van de grote daden van God in de geschiedenis met Zijn volk. In vers 7 wordt de doelstelling van dit onderricht geformuleerd, namelijk “dat zij hun hoop op God zouden stellen en Gods daden niet vergeten, maar Zijn geboden bewaren”.

Naast dit onderwijs in het gezin, vindt ook onderwijs plaats in de gemeente van Israël. Er zijn bepaalde personen die het volk collectief onderwijs geven. Te denken valt aan iemand als Mozes (Deut. 4:5) of Samuël (1 Sam. 12:13), of na de ballingschap aan Ezra (Neh. 8:5-9). Daarnaast was het de taak van de priesters en de levieten om onderwijs te geven. In Leviticus 10:11 lezen we daarover: “En om de kinderen Israëls te leren al de inzettingen, die de Heere door de dienst van Mozes tot hen gesproken heeft”. We kunnen ons dat zo voorstellen, dat de priesters en de levieten aan mensen die in het heiligdom kwamen, onderwijs gaven in de betekenis van de offers en de andere heilige handelingen die zij verrichtten.

Naast dit georganiseerde onderricht ontvingen kinderen ook spontaan onderwijs door alles wat zij om zich heen zagen en hoorden. Bij de waterput (Ri. 5:10-11) en in de poort (Spr. 31:23,31) viel er van alles te leren over het godsdienstige en maatschappelijke leven. Dat was speciaal het geval wanneer het kind de twaalfjarige leeftijd bereikt had en als ‘zoon der wet’ opgenomen werd in de gemeente, die samen de grote feesten vierde.

Scholen kende men in het oude Israël niet, behalve de profetenscholen (2 Kon. 2:3). Pas na de ballingschap is er sprake van enige schoolvorming voor kinderen, ontstaan uit de synagogale praktijk (*beth ha sefer* en *beth ha misjna*).

3.2 Praktisch leren

We vragen verder en komen bij de aard van het leren. Verschillende woorden die voor leren en kennen, voor wijsheid en onderricht gebruikt worden, laten ons daar iets van zien.

Voor het woord ‘leren’ wordt vaak de Hebreeuwse term *lamad* gebruikt. Daarin

zit de gedachte dat leren een existentieel gebeuren is. Het is "sich an etwas-gewöhnen, sich vertraut machen" (Botterweck et al., 1977). De leerling is helemaal betrokken bij zijn leerproces. Vooral wanneer het leren wordt betrokken op de geboden, inzetten en rechten van de Heere.

Voor kennen wordt vaak de term *jada'* gebruikt. Dat is een relationeel kennen. Niet alleen maar cognitief, maar ook affectief. Het woord wordt ook gebruikt voor de huwelijksgemeenschap van man en vrouw. De Heere kennen is: met Hem in gemeenschap leven. Dat is maar geen vrijblijvend kennismaken van iets, maar er helemaal bij betrokken zijn. Het is in dit licht dat Hosea de zwaarbeladen woorden bezigt: "Mijn volk is uitgeroeid, omdat het zonder kennis is; omdat gij de kennis hebt verworpen" (Hos. 4:6). Hij bedoelt: wie de Heere niet kent en erkent, gaat verloren, is verloren.

Dan is er het woord voor wijsheid: *chokma*. Daarmee wordt bij uitstek de levenswijsheid bedoeld. Het juiste inzicht, verbonden met de wil om te doen wat goed is in Gods ogen. Die wijsheid zit niet zozeer in het hoofd, maar in het hart. "Der Sitz der Weisheit ist das Herz (*leb*)" (Botterweck et al., 1977). Zo heeft het woord *Thora* (Wet) ook een praktische spits. *Thora* is 'Weisung', onderricht in praktische levenswijsheid. Dan gaat het erom wie de Heere is, wat Zijn geboden zijn en hoe men bidden moet.

Al deze uitdrukkingen laten ons zien dat het leren in Israël een praktische spits heeft. Ook als het gaat om het godsdienstig leren. Dan gaat het om een leren God te dienen in het gewone alledaagse leven.

De kennis waar het om begonnen is, is dus nooit intellectualistisch, zoals bijvoorbeeld later bij de Grieken. Nee, ze omvat de hele mens: hoofd, hart en hand, met als centrum het hart (*leb*). Denk nog eens aan de samenvatting van de Wet: "Gij zult de Heere uw God liefhebben met uw ganse hart en met uw ganse ziel en met al uw vermogen" (Deut. 6:5). De kennis heeft derhalve ook een bevindelijke zijde. Wat men met het hoofd leert, moet door het hart gekend en beleefd worden en in de praktijk beoefend worden. We zouden het met de termen van onze tijd zo kunnen zeggen: het onderricht was gericht op kennis, vaardigheden en attitude, als een drie-eenheid.

Hoezeer het leren praktijkgericht was en daarbij de hele mens inschakelde, merken we ook aan de diversiteit van leermiddelen die gebruikt werden. Er is niet alleen het inscherpen van de geboden van de Heere, als een voorzeggen door de ouders en een nazeggen door de kinderen (Deut. 6:7). Maar er zijn ook de verhalen die de ouders aan de kinderen vertellen. Wanneer de kinderen vragen bij de voorbereiding van het paasfeest: Wat hebt gij daar voor een dienst?, dan vertellen de ouders van het wonder van de uittocht uit Egypte (Ex. 12:26-27). Wanneer zij vragen bij de rivier de Jordaan: Waarom liggen deze stenen hier bij de Jordaan?, dan vertellen de ouders van het wonder dat de Heere Zijn volk door de Jordaan

heeft geleid (Joz. 4:6 e.v.). Verder wordt in het onderricht vaak een beroep gedaan op het visuele: de kinderen zien de ingrediënten van de paasmaaltijd en leren wat hun symbolische betekenis is. Ook maken zij allerlei handelingen en rituelen mee, bijvoorbeeld op de grote feesten van het volk, waardoor zij betrokken worden in de geschiedenis van de Heere en Israël. Zij zingen de liederen mee, zoals de liederen Hamaälot, de optochtlieder (Ps. 120-134). En dan zijn er de gesprekken tussen ouders en kinderen, zoals we die al zagen plaatsvinden in het Spreukenboek, waarin een dialogisch element zichtbaar wordt in het leren. Deze leermiddelen bevatten tegelijk de leerinhouden. Men leerde door doen: bidden door na- en meebidden, zingen door na- en meezingen, enzovoort. Uit al deze voorbeelden blijkt hoe door en door praktisch het leren in Israël was. Dat gold voor het godsdienstig leren, maar dat zal zeker ook gegolden hebben voor al het andere leren. Het leven was een eenheid en die eenheid tekende zich ook af in het leren.

3.3 Socialiserend leren

Dat door en door praktisch karakter van het leren wijst erop dat de inzet van J. Firet mijns inziens juist is. Leren is *chanak*: inwijden in de weg die de Heere met Zijn volk gaat. “Einweisen des noch Unmündigen auf den rechten Lebensweg” (Botterweck et al., 1977). We zouden dit leren misschien met onze taal socialiserend leren kunnen noemen. Het kind wordt ingeleid en ingewijd in de bijzondere weg, die de Heere met Zijn volk, het volk van het verbond gaat. Alles wat het kind leert, staat in dat teken. Firet zegt het zo: “De overdracht van de wijding is vooral een inwijden van het kind in het verhaal van Jahwe en Zijn volk, een hem persoonlijk daarin betrekken, zo dat hij het gaat verstaan als Zijn verhaal” (Firet, 1982, p. 72).

Hier kan nog aan toegevoegd worden dat leren door kinderen vooral *imitatio* is. Zij volgen het voorbeeld van anderen. Daarom wordt in het Oude Testament herhaaldelijk onderstreept dat het voorbeeld van ouders en leiders zo belangrijk is. Leren als taak van de ouders en leiders is bij uitstek pastoraal leren. Dat roept het beeld op van een herder met zijn schapen. De Heere is de Herder van Zijn volk, en Hij oefent Zijn herderschap uit door menselijke leiders, menselijke herders. Zij gaan het volk voor, zoals herders de schapen voorgaan. Wat is het dan belangrijk dat die herders goede herders zijn, die het om het welzijn van de schapen is begonnen (vgl. Ez. 34). Tussen herder en schaap is er als het goed is een vertrouwensrelatie. Die is er ook tussen leraar en leerling. In die vertrouwensrelatie leert het volk en de enkeling de weg te gaan die de herder voorgaat, dat is de weg Gods.

Het is in dit verband opvallend hoe sterk er gewaarschuwd wordt voor het verkeerde voorbeeld van de herders. Eén voorbeeld noem ik: in Psalm 78 worden de

kinderen ervoor gewaarschuwd niet het verkeerde voorbeeld van hun voorgeslacht te volgen, een wederhorig en weerspanning geslacht, een geslacht dat zijn hart niet richtte en welks geest niet getrouw was met God (vers 8).

Leren is *chanak*, inwijding, socialiserend, praktisch leren. Voor veel mensen van na de verlichting rijst de vraag: doet deze vorm van leren geen geweld aan het kind als individu? Wordt het kind niet in een keurslijf geperst, waardoor de identiteit van het kind in de knel komt? Wordt hem niet alle vrijheid ontnomen? Hoewel deze vraagstelling een typisch moderne is, denk ik toch de vraag ontkennend te moeten beantwoorden. Er is namelijk in het oude Israël een evenwicht in leren van de gemeenschap en van de enkeling. Er ligt nadruk op de gemeenschap om het kind te bewaren voor eigen gekozen wegen, die doodlopen. Maar tegelijk is er telkens een persoonlijke dimensie in het leren. Juist in het samenlevingsverband van het gezin kan ieder kind tot zijn recht komen. De leraar/vader en de lerares/moeder kennen het kind als hun kind. Er is een vertrouwensrelatie, die onmisbaar is voor het leren. Hun kind is voor hen uniek en niet alleen voor hen. Het kind is ook voor God uniek. De Heere kent het. De Heere komt daarom op voor de zwakke (Ez. 34). Ieder kind als een schepsel van God mag zich dan ook ontwikkelen met zijn of haar eigen mogelijkheden en gaven. In zekere zin kan men daarom zeggen dat het leren in het Oude Testament kind- of leerlinggericht was. Als we maar wel beseffen dat dit leerlinggerichte leren tenslotte toch weer staat in het perspectief van het uiteindelijke doel: het gaan van de levensweg als leerweg overeenkomstig Gods geboden en beloften.

Zo gaat het kind op weg, op die leerweg die eigenlijk nooit eindigt. Leren doe je levenslang. 'Education permanente' was er reeds in het oude Israël. Je leert altijd weer en altijd weer opnieuw. Je leert in dagelijks bekering, door schade en schande. Jesaja 50 spreekt van de Knecht des Heeren als een geleerde, dat is beter vertaald: een leerling. En in Psalm 71 bidt de psalmist in de ouderdom van zijn leven: "O God, Gij hebt mij geleerd van mijn jeugd aan" (vers 17). Omdat het leren levenslang is, wordt het onderscheid tussen leraar en leerling telkens gerelativeerd. De leraar is ook telkens weer leerling, en de leerling geworden leraar onderwijst de andere leerlingen. Het volk Israël is als zodanig een gemeenschap van leerlingen. Zo is het leven een grote leerschool. Het heeft ook altijd iets van het 'ten dele', zoals Paulus daarover spreekt in 1 Korinthe 13:9. Dat komt vanwege de vele leerweerstand, de hardnekkige dwaasheid die zich in het hart van de mens heeft genesteld. Die wordt nooit helemaal overwonnen. Pas wanneer het Messiaanse rijk komt, door het oordeel van de oude wereld heen, zal het leren tot zijn voltooiing zijn gekomen en de kennis volmaakt zijn. Zoals het was in de beginne, toen God de mens schiep naar Zijn beeld en gelijkenis. Dan zal "de aarde vol zijn van de kennis des Heeren, gelijk de wateren de bodem der zee bedekken" (Jes. 11:9).

4. Samenvatting

Ik vat het geheel samen in tien punten:

1. Het leren in Israël is het gaan van de levensweg als leerweg overeenkomstig Gods geboden en beloften.
2. Het doel van het gaan van de levensweg ligt in de verheerlijking van God, de Schepper van hemel en aarde.
3. Door de macht van de zonde is de mens verblind en gaat hij dwaalwegen. Hij is een dwaas in Gods ogen. Toch is er ondanks de breuk met God een bepaalde mate van algemene wijsheid in de mens gebleven.
4. De ware wijsheid ontspringt aan de vreze des Heeren. Deze wijsheid is geestelijk van aard, maar doortrekt als het zout alle andere vormen van kennis, tot in het puur aardse toe. Er is geen dualisme.
5. Het gaan van deze weg moet geleerd worden. Men moet leren leren. Anders dan in onze 'Erlebnis'-cultuur (Schulze, 1992/1997), gaat leren hand in hand met bekering. In het kader van het verbond komt dit leren leren, dit leren als zich bekeren, op zijn juiste plaats te staan.
6. Het leren vindt plaats in twee leervelden: het gezin en de gemeente, c.q. de gemeenschap.
7. Het leren draagt een door en door praktisch karakter. Het is niet intellectualistisch, maar omvat de hele mens.
8. Leren is wat wij noemen socialiserend leren. Daarbij speelt de *imitatio* een grote rol.
9. Leren vindt plaats in het spanningsveld van twee polen: de enkeling en de gemeenschap. Er is alle aandacht voor het enkele kind. Men kan in zekere zin van leerlinggericht leren spreken.
10. Het leren om de levensweg als leerweg te gaan overeenkomstig Gods geboden en beloften duurt levenslang.

Literatuur

- Abram, I.B.H. (1986). *Joodse traditie als permanent leren*. Kampen: Kok.
- Boertien, M. (1974). *Het Joodse leerhuis van 200 voor tot 200 na Christus*. Kampen: Kok.
- Botterweck, G.J., Ringgren, H. & Anderson G.W. (1977). *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Bijlsma, R. (1962). *Kleine catechetik*. Nijkerk: Callenbach.
- Firet, J. (1982). *Het agogisch moment in het pastoraal optreden*. Kampen: Kok.
- Schulze, G. (1992/1997). *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursociologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main/New York: Campus-Verl.
- Tuinstra, E.W. (1996). *De prediking van het Oude Testament: Deel 1: Spreuken*. Nijmegen/Baarn/Kampen: Callenbach.

Verboom, W. (1989). *Leren kennen. Een visie op catechese vanuit het verbond*. Kampen: Kok.

Verboom, W. (1994). *In de leerschool van de Heilige Geest. Over het leren in de gemeente*. Apeldoorn: Willem de Zwijgerstichting.